

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:2 • 2011

Läroverkspojckarnas bildningsaktivitet

DAVID LUDVIGSSON* *Uppsala universitet*

Björn Norlin, *Bildning i skuggan av läroverket: bildningsaktivitet och kollektiv identitetsskapande i svenska gymnasistföreningar 1850–1914*, Umeå studies in history and education 4 (Umeå: Umeå universitet 2010). 221 s. (Summary in English: Fraternal organisation and liberal education: peer socialisation in Swedish state grammar schools, 1850–1914.)

Björn Norlins doktorsavhandling behandlar läroverkspojckars sociala praktik under slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Mer precist gäller det de gymnasistföreningar som bildades av eleverna i läroverkets äldre årsringar. Dessa föreningar var inte formellt del av läroverkens undervisning, men de betraktas av Norlin som bildningsmiljöer och hans tolkning är att de ska ses som en viktig del av skolningsprocessen. Kunskap om kamratfostran och elevernas sociala liv är, menar författaren, väsentlig för att vi ska förstå utbildningsinrättningen i fråga. Elevsammanslutningar förekom vid läroverken redan före 1800-talet, och de finns förstås också på dagens svenska gymnasieskolor. Men Norlin anser att bildningsverksamhet var något centralt i gymnasistföreningarna under den valda perioden, vilket inte självklart gäller vare sig tidigare eller senare. Syftet formuleras således ”att belysa och analysera bildningsaktivitet, kunskapsförmedling och kollektivt identitetsskapande bland gymnasister vid 1800-talets och det tidiga 1900-talets läroverk” (s. 12).

Studiens tidsavgränsning är delvis pragmatiskt bestämd. Början 1850 ges av att det nya läroverket bildades vid mitten av 1800-talet efter sammanslagning av flera tidigare skolinrättningar. Även om tendenser till gymnasistföreningar med bildning i fokus förekommit även tidigare,¹ vilket

* Fil. dr i historia, fakultetsopponent

1. Omvandlingen av äldre djäknekårer tycks ha tagit fart på 1840-talet. Norlin nämner även Sällskapet för Vitterhet och häfd, instiftat i Linköping 1808 eller 1809 som ett tidigt exempel. Ett ännu tidigare exempel är Topographiska Sällskapet i Skara, instiftat 1769; se Henrik Sandblad, *1700-talets lärda i Skara* (Skara 1975), s. 134f.

kunnat motivera tidsgränsen 1840, så sker dock ett brott vid den här tiden som nog hänger samman med det nya läroverket. Slutpunkten 1914 sammanfaller med första världskrigets utbrott, vilket markerar ett brott i flera avseenden, men eftersom nästa läroverksreform dröjde ytterligare femton år kunde en senare slutpunkt ha motiverats. Studien baseras på stadgeböcker, programskrifter och spridda tidningar från läroverk runtom i Sverige. Det viktigaste källmaterialet utgörs av handlingar som härrör från Umeå Gymnasii-Förening, grundad 1864. Norlin har också tagit del av bland annat arkivet efter gymnasistföreningen i Härnösand. Källmaterialet från Umeå är rikligt, särskilt för perioden efter 1880, och innehåller även av gymnasiisterna utskrivna föredrag. Det goda materialläget betonas av Norlin som ett huvudskäl till att välja Umeå som empiriskt exempel. Jag saknar emellertid en mer initierad diskussion av hur detta val kan ha påverkat avhandlingens resultat. Även metoddiskussionen i övrigt är otydlig. Läsaren får inte veta enligt vilka principer Norlin har kodat och kategoriserat materialet, och vilka tolkningsproblem som eventuellt har uppstått.

Avhandlingen omfattar åtta kapitel. I kapitel 2 redogörs för olika utbildningshistoriska tolkningstraditioner. Författaren påtalar att den tidigare forskningen om läroverkets och sekundärutbildningens roll i det svenska 1800-talssamhället främst har utgått från en marxistisk och weberiansk tradition, som har betonat att utbildningssystemet höll isär olika sociala grupper. Eliten studerade för sig, de fattiga för sig, pojkar för sig, flickor för sig. Bland tidigare studier måste främst nämnas Maria Sundkvists *Klassens klasser* (2006), vilken också behandlat gymnasistföreningar men i stället för bildningsaktivitet särskilt betonar särarts- och klasshierarkier i elevgruppen. Norlin markerar flera gånger att hans resultat och tolkningar skiljer sig från Sundkvists.

Författaren menar att de teoretiska perspektiven på elever har förändrats från eleven-som-offer till dagens eleven-som-aktör. Norlin själv ansluter sig till synsättet att elever är aktiva och medaktörer i sin egen socialisation. Vidare väljer han att problematisera utifrån tre teoretiska perspektiv: (1) den sociala förhandlingsprocessen, alltså hur föreningen fungerade som socialt system, vari ingår kollektiv identitet eller identifikation; (2) det sociala konceptet bildning; och (3) den konstruktion av manlighet som också ofrånkomligen var en del av den enkönade gymnasistföreningen. Vad gäller bildning påpekar författaren att det förekom olika bildningsideal i läroverksdebatten under 1800-talet och nämner nyhumanism, medborgarfostran, sedlig förädling samt patriotisk/nationell bildning. Vilket ideal som dominerade i föreningarna blir därmed en öppen empirisk fråga. Ett teoretiskt perspektiv som inte diskuteras, men som jag anser skulle ha varit välmotiverat för denna studie, rör gymnasistföreningen som uttryck för elit-

formering. Det var en ytterst liten del av ungdomen under sent 1800-tal som fick möjlighet att läsa på läroverket, och detta faktum borde författaren ha problematiserat tydligare och ställt i relation till forskningen om exempelvis medelklassens omvandling. Den tyske historikern Jürgen Kocka har skrivit om olika medelklasskulturer i Tyskland, som under det sena 1800-talet existerade parallellt med varandra, och det torde vara möjligt att relatera olika bildningsideal till olika skikt inom den svenska medelklassen vid denna tid.²

I kapitel 3 analyseras förändringarna av läroverkens elevsammanslutningar kring 1800-talets mitt. I de äldre djäknekåreerna rådde en mycket bestämd rangordning mellan årsklasserna. De äldre eleverna fostrade de yngre eleverna, och ordningen upprätthölls bland annat genom våld. Men författaren påpekar att när systemet fungerade kunde våld inte utövas godtyckligt utan utdömdes via elevrättegångar. Kring mitten av 1800-talet förändrades sammanslutningarna väsentligt. Såväl skolledningar som elever sökte förändra elevsammanslutningarna till form och innehåll. Exempelvis började eleverna inom vissa föreningar att läsa och diskutera litteratur. Författaren betonar att de nya föreningar som bildades, och som successivt ersatte de äldre, var i samklang med en tid som präglades av associations- och föreningsgrundande liksom av nya medborgerliga ideal. De nya föreningarna var alltså inte hierarkiskt uppbyggda på samma sätt som de äldre djäknekåreerna. En bidragande orsak till förändringen var att det inrättades allt fler läroverk, vilket ledde till att en allt mindre andel av eleverna bodde skilda från sina familjer. Härigenom minskade elevernas beroende av elevgemenskapen.

Huvuddelen av avhandlingen (kap. 4–6) ägnas åt en enskild gymnastiförening, Umeå Gymnastii-Förening, som belyses ur en rad perspektiv. Kapitel 4 diskuterar den sociala organiseringen i föreningen. Här hävdar författaren, i polemik med Sundkvist, att föreningslivet verkade samlande snarare än differentierande på elevgruppen, eftersom praktiskt taget alla elever i de äldre årsringarna var medlemmar i föreningen – och de som inte var det tycks sakna gemensam nämnare. Vidare skildras föreningens breda verksamhet, som innehöll bland annat teater, bibliotek, körsång och tidsningsredaktion. Inte minst identifieras kunskapsinriktningen som utpräglat humanistisk. Särskilt historia och litteraturhistoria var viktiga ämnen som ägnades mycket tid, exempelvis genom att medlemmarna höll föredrag. Föreningslivet tillät således omfattande självaktivitet bland gymnastisterna. Något jag saknar i detta empiriskt intressanta kapitel är en utredning av

2. Jfr Torbjörn Nilsson, "Elit med många ansikten: om 1800-talets adliga liberaler och dynamiska ämbetsmän", *Historisk tidskrift* 117:4 (1997); Jürgen Kocka, "The European pattern and the German case", i dens. & Allen Mitchell (red.), *Bourgeois society in nineteenth-century Europe* (Oxford 1993). Norlin refererar till en studie av Björn Olsson som definierat bildningstankens mottagande i olika borgerliga skikt i Umeå, men han borde utifrån sin studie ha kunnat diskutera dessas relation till läroverket och gymnastistföreningen.

relationen mellan gymnasistföreningen och dels det läsesällskap som fanns i Umeå, dels motsvarande studentföreningar i Uppsala. Läsesällskapet i Umeå hade ungefär samma humanistiska profil som gymnasistföreningen, och det är rimligt att tro att en del av läroverkspojkarne hade fäder eller andra vuxna släktingar och bekanta i sällskapet. Eftersom många ynglingar fortsatte från läroverket till Uppsala universitet och Norrlands nation är det vidare rimligt att tro att flera elever hade äldre bröder som tagit detta steg och kanske också engagerat sig i studentföreningar. En undersökning av vilka medlemmar som fanns i respektive förening, och kanske även privat korrespondens, kunde ha belagt kontakter och kastat ljus över både gymnasistföreningens grundande och över dess senare verksamhet.

Norlin redogör noga för innehållet i föreningens verksamhet. En särskild svårighet som författaren haft är att han härigenom kommer i kontakt med flera olika ämnesområden. För att kunna göra nyanserade tolkningar av gymnasistverksamheten på olika områden krävs ju därför att han an knyter till flera olika forskningslägen. Detta görs i rimlig mån, men i några fall kunde författaren tveklöst ha fört tolkningarna längre. Det gäller exempelvis hur gymnasterna använde läsningen som bildningsmedel (s. 91ff.). Det finns omfattande litteratursociologisk forskning om 1800-talets läsning och bokmarknad, och denna kunde ha använts för att förklara vad som var utmärkande för gymnasternas bibliotek och litteratursmak. En del av de tidningar och tidskrifter som föreningen prenumererade på har blivit föremål för studier, vilka kunde ha använts för att förklara gymnasternas intresse för dem.³ Vidare finns en uppfattning bland kulturteoretiker om att modern konst alltid exkluderar den breda publiken, och att avant-gardet tar ifrån massan litteraturen och kulturen.⁴ Utifrån ett sådant resonemang är det intressant att se, att föreningens bibliotek år 1890 (vars innehåll återges i bilaga 5) inte alls präglas av avant-gardeförfattare och alltså inte entydigt är ett elitbyggande bibliotek. Här trängs i stället historiska romaner av Starbäck med äventyrsberättelser av Jules Verne och Frederick Marryat; däremot saknas ett sådant verk som Runebergs *Fänrik Ståls sägner* i förteckningen. Hur skilde sig detta litteraturbestånd från den litteratur som behandlades i läroverkets undervisning? Och hur skilde sig ämnena för de litteraturhistoriska föredragen i föreningen från den litteraturhistoria som behandlades i den ordinarie undervisningen?⁵ Författaren drar slutsatsen att eleverna

3. Dag Nordmark, *Det förenande samtalet: om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft* (Stockholm 1989); Gundel Söderholm, *Svea: en litterär kalender 1844–1907* (Uppsala 2007).

4. John Carey, *The intellectuals and the masses: pride and prejudice among the literary intelligentsia, 1880–1939* (London 1992).

5. Runeberg var dock enligt bilaga 4 (s. 201) föremål för flera föredrag under perioden 1889–1894.

axlade ett "ambassadörskap för ett av skolan premierat bildningsgods" (s. 188), men utan en detaljerad jämförelse går det inte att säkert avgöra om föreningen fungerade som stödverksamhet till undervisningen eller ej. På annan plats i avhandlingen betonar författaren att de klassiska språken och kulturen, som var viktiga ämnen i undervisningen, fick mycket lite uppmärksamhet i föreningen. Föreningen var alltså ingen stödverksamhet vad gäller det klassiska bildningsgodset.

I kapitel 5 undersöker Norlin vilka attityder, värden och ideal som förmedlades genom föreningen. Gymnasisten själv framställdes i förenings-sammanhang både som känslösam punschälskare och som osjälvisk, samvetsgrann och full av religiositet och fosterlandskärlek. Författaren betonar att de värden som framförs inte kan ses som en direkt avspiegling av en borgerlig vuxenkultur, utan att de knöts till föreställningar om ungdom. Men han vill ändå inte karakterisera föreningen som ett uttryck för motkultur. Denna slutsats byggs bland annat på frånvaron av samhällskritik i föreningens verksamhet; politiska ämnen lyser i stort sett med sin frånvaro i protokollen. I den mån föreningen präglades av politisk aktivitet var det för att låna ut föreningens fana till de konservativa bondetågarna, vilket inte signalerar någon påtaglig radikalism. Emellertid ska man nog vara försiktig med att dra långtgående slutsatser av de studerade gymnasisternas politiska ointresse, eftersom den förening som studerats fanns vid läroverket i Umeå. I städer med större arbetarbefolkning är det tänkbart att gymnasisterna diskuterade politik och ideologi i större utsträckning än som var fallet i Umeå.

Vad gäller frånvaron av tendenser till motkultur känner jag mig inte helt övertygad av framställningen, och det har bland annat att göra med att Norlin valt att inte analysera det rika bildmaterial som förekommer i föreningens tidning. Här finns bilder av komisk art och det ligger nära till hands att misstänka att vissa av dem användes medvetet för att uttrycka mot makten subversiva meningar. En teckning visar exempelvis en gymnasist som spyr.⁶ Gymnasisternas relation till alkohol var komplicerad, vilket författaren själv påpekar: hyllningssånger till alkohol förekom men några gymnasister blev relegerade för sitt festande, och "Drinkaren" utgjorde ett manligt anti-ideal. Jag tror att en systematisk studie av bildmaterialet kunde nyanserat resonemangen i detta ämne. Det är tänkbart att bilderna sammantaget skulle peka ut mer av motkulturella uttryck.⁷

Ett annat ideal som författaren identifierar är kärleken till fosterlandet.

6. Getingen 1889:4, i UGF, Forskningsarkivet, Umeå universitet.

7. Flera studier har visat hur bildmaterial kunnat användas för att utvinna kunskaper om det förflutna, se t.ex. Lars M. Andersson, *En jude är en jude är en jude: representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930* (Lund 2000); Geraldine Sheridan, *Louder than words: ways of seeing women workers in eighteenth-century France* (Lubbock 2009).

Gymnasisterna höll föredrag för varandra om nationens hjältar i det förflutna vilka blev förebilder också nu. I en intressant fotnot (s. 114) upplyses om att eleverna utvalda kvällar illuminerade von Döbelns monument med marschaller, och lät Dunckers grav bli en plats för eftertanke. Tidigare forskning har utrett historiebruket kring statyinvigningar under slutet av 1800-talet,⁸ men hur de historiska monumenten sedan använts är till stor del okänt. Genom att anknyta till historiebruksforskningen borde författaren här ha kunnat komma längre i tolkningen av materialet. Exakt hur idealiserades den svenska nationen, och vilka var det som skrevs fram som nationens fiender?

Norlin undersöker föreningens betydelse för att medlemmarna skulle lära sig behärska umgänges- och sällskapslivet. Dessa områden behandlades både teoretiskt och praktiskt; man höll föredrag om relationen till kvinnor, men övade också praktiken. Författaren diskuterar hur föreställningar om såväl kvinnlighet som manlighet framstår som ambivalenta. Ett manligt anti-ideal som nämnts ovan var Drinkaren, och ett annat var "Brackan". Brackan hade negativa konnotationer och förknippades med det närande borgerskapet, obildad och egoistisk. Tongivande var istället ett ämbetsmänna- eller statsmännaideal, vari ingick fosterländskt patos, idealism, högaktning av bildning samt lojalitet med Gud. Vad gäller relationer till kvinnor spårar Norlin en intressant motsättning, då viss retorik bortsåg från sociala gränser men gymnasisterna i praktiken främst inriktade sig på att uppvakta kvinnliga seminarister (s. 145). En kartläggning av klassbakgrunden hos flickorna vid Umeå lärarinneseminarium kunde möjligen ha stärkt argumentationen ytterligare.

Det sista empiriska kapitlet undersöker interaktionen mellan gymnasistföreningar. Studier av korrespondens gör att författaren kan visa att föreningar hade kontakt med varandra, inte minst regionalt i Norrland. Men han menar att föreningarna under seklets lopp också formades till delar i ett riksöverskridande kulturbygge. Detta skedde bland annat genom etablerandet av en rad tidskrifter, vilka gav eleverna vid olika läroverk gemensamma referensramar. Sedd som en rörelse strävade skolungdomen efter moralisk förbättring och samhörighetskänsla. Föreningarna samverkade och samtalade både på regional, nationell och faktiskt nordisk nivå. Utbytet mellan gymnasister i de nordiska länderna är intressant eftersom det bidrar till att förklara deras pragmatiska linje vad gäller unionsupplösningen. Samtidigt betonar författaren att ungdomens formering vid denna tid följde klasslinjer.

8. Magnus Rodell, *Att gjuta en nation: statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm 2001); Ulf Zander, "Historia i brons och granit", i Sven Tägil, Fredrik Lindström & Solveig Ståhl (red.), *Öresundsregionen – visioner och verklighet* (Lund 1997).

De svenska och nordiska gymnasisternas organisering avspeglar således inte en formering av borgerligheten, utan av bildade skikt av borgerligheten.

Avslutningsvis påminner Norlin om att viss kontinuitet fanns från de gamla djäknekårerna men betonar främst det nya som föreningarna stod för. Utöver ovannämnda poänger lyfter han fram elevernas identifikation med skolan, och han menar att identiteten som gymnasist var viktig vid den här tiden. Författaren menar också att gymnasistföreningens bildningsaktivitet befann sig i spänningsfältet mellan flera av de i inledningen nämnda bildningsidealerna. Slutligen argumenterar han, utifrån studien, för att vi identifierar elevers aktiva roll i processerna med att modernisera och utveckla läroverken. Detta är gott och väl. Däremot saknar jag en samlad diskussion om hur de svenska gymnasistföreningarna liknade eller skilde sig från elevsammanslutningar i andra länder. När internationella utblickar förekommer i avhandlingen är det alltför ofta i fotnoterna i stället för i brödtexten. Säkert är det så att det fokus på bildning som Norlin belägger kan förklara att svenska gymnasistföreningar, till skillnad från de tyska, accepterades av läroverkens lärare och ledning. En annan aspekt som knappast behandlas rör förändring. Man kan misstänka en del förändringar, såsom att en del drag från de gamla djäknekårerna levde kvar i början av perioden men sedan successivt försvann, liksom att kyrkans successivt försvagade roll i samhället förmodligen avspeglades i föreningen – men detta analyseras inte systematiskt.

Sammanfattningsvis är avhandlingen som framgått rik på empiri. Björn Norlin klargör att bildningsaktivitet var en central del av gymnasistföreningarna vid svenska läroverk under slutet av 1800-talet, och här ligger avhandlingens styrka. Författaren argumenterar övertygande också när han polemiserar med tidigare forskning. Min viktigaste kritik är att analysen ibland kunde ha drivits längre. Det finns litteratur som kunde ha använts för att fördjupa och nyansera delanalyserna. Jag anser också att Norlin inte fullt utnyttjat potentiellt källmaterial, och vill härvid främst betona bildmaterialet från den studerade gymnasistföreningen. Norlin har valt att låta föreningen, snarare än individerna i den, stå i fokus, vilket jag tror i grunden var ett klokt val. Ändå kan man inte undgå att lägga märke till enskilda personer, exempelvis den blivande historikern Harald Hjärne som var inblandad i grundandet av Umeå Gymnasii-Förening. Personregister saknas emellertid, vilket gör det svårt att finna individerna i boken. I övrigt fungerar formalia och akribi bra med endast smärre brister.